

Петър-Емил Митев

ПРЕХОДЪТ: ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИ РАКУРСИ

София, 2017

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на автора и на издателство „Изток–Запад“.

© Петър-Емил Митев, 2017

© Пламен Вълчев – художник на корицата, 2017

© Издателство „Изток-Запад“, 2017

ISBN 978-619-01-0133-8

ПРЕХОДЪТ: ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИ РАКУРСИ

Петър-Емил Митев

*На светлата памет на Минчо Семов,
чийто организационен, педагогически и
изследователски талант е вграден в основите
на академичната политология у нас.*

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор	11
I. ИСТОРИЧЕСКИЯТ КОНТЕКСТ	
Европейската революция (1789–1989)	21
Якобинската парадигма	37
Френският еталон в контекста на промените 1789–1991	57
Руската революция и световният цивилизационен процес	73
Илюзиите за една илюзия.....	81
II. ИЗХОДНАТА ТОЧКА	
Общество, социализация, социализъм	97
Социалните движещи сили на промените в социалистическото общество	120
Идеологическият стрес.....	136
III. РАЗПАДАНЕТО	
Протодемокрация и нормативна криза.....	145
Отговорност и вина. Философията пред посттоталитарните дилеми.....	153
IV. НОВОТО ПОЛИТИЧЕСКО ПРОСТРАНСТВО	
Новите елити	167
Към партиен плурализъм.....	179
Възможен ли е консенсусът?	195
Свободата.....	219
Размисъл за търпимостта	222
Що е то „политически център“ и има ли почва у нас?	225
Отношението към политиката	230
V. АЛТЕРНАТИВИТЕ	
Протодемокрацията	265
Посттоталитарното развитие: протодемокрация или протодемократични авторитарни режими. Алтернативните варианти пред България	271
Левицата в българският преход	278
VI. БОРБАТА ЗА ОВЛАДЯВАНЕ НА ПОЛИТИЧЕСКОТО ПРОСТРАНСТВО	
Избори '91	295
Избори '94.....	327
Динамика на политическото пространство	354
VII. ГРАЖДАНСКОТО ОБЩЕСТВО	
Гражданското общество и политическият процес: проблеми и перспективи	367
Българският етнически модел и българските парадокси.....	378
Поколенският поврат.....	393

VIII. ИДЕОЛОГИЧЕСКИЯТ ВАКУУМ И КУЛТУРНИЯТ ДЕФИЦИТ

Политическата култура.....	409
Посттоталитарната идеологическа ситуация.....	421
Идеологическият вакуум: генерационният критерий.....	434
Политическите езици на демокрацията и протодемокрацията.....	444

IX. ПРЕХОДЪТ ЗАВЪРШИ?

Предизвикателството: изригване на политическия център.....	471
Царският гамбит: Година първа.....	480
Преходът завърши. Наистина ли?.....	489
Постпреходната реторика.....	499
Нова промяна на политическата скала.....	510
България: накъде след прехода?.....	517

X. БЪЛГАРИЯ СЛЕД ПРЕХОДА: БЛИЗКИ РАКУРСИ

Нов кръстопът?.....	523
Демократични парадокси или авторитарно залитане?.....	527
Бунтът и новата дилема.....	533
Изборни парадокси и политическа логика.....	538
Жажда за катарзис.....	543
Задънената улица на протести и контрапротести.....	548
Е, и?.....	554

XI. НЕЗАВЪРШЕНИ РАВНОСМЕТКИ

В края – поглед към началото: „мостът“ на прехода.....	561
Когато преход удари – как ехото (не) заглъхва.....	587
Българският дълг ХХ век.....	603

XII. ПРИЛОЖЕНИЯ

Интервю с Тодор Живков.....	615
Интервю с Петър Младенов.....	623
Интервю с Андрей Луканов.....	628
Интервю с Димитър Станишев.....	634
Интервю с Йордан Йотов.....	639
Интервю с Владимир Шарапов.....	641
Интервю с Вадим Медведев.....	646
Интервю с Виктор Гребенников.....	649
Интервю с Валентин Фалин.....	652
БИБЛИОГРАФИЯ.....	661
АВТОРСКИ ПУБЛИКАЦИИ.....	673

THE TRANSITION: POLITOLOGICAL PERSPECTIVES
CONTENTS

Introduction	11
I. HISTORICAL CONTEXT	
The European Revolution (1789–1989)	21
The Jacobinic Paradigm.....	37
The French Benchmark in the Context of the Changes 1789–1991.....	57
The Russian Revolution and the global civilizing process.....	73
The Illusions for an Illusion.....	81
II. THE STARTING POINT	
Society, Socialization, Socialism.....	97
Social Driving Forces of the Changes in Socialist Society	120
The Ideological Stress.....	136
III. THE BREAK-UP	
Protodemocracy and Regulatory Crisis.....	145
Responsibility and Guilt. Philosophy Facing Post-Totalitarian Dilemmas.....	153
IV. THE NEW POLITICAL SPACE	
The New Elites	167
The Party Pluralism	179
Is Consensus Possible?	195
Freedom.....	219
Reflection on Tolerance.....	222
What is ‘Political Center’ and Can it Thrive on Bulgarian Soil?.....	225
Attitudes to Politics	230
V. ALTERNATIVES	
Protodemocracy	265
Post-Totalitarian Developments: Protodemocracy or Proto-Authoritarian Regimes. Alternatives for Bulgaria	271
The Left in the Bulgarian Transition	278
VI. THE FIGHT TO OCCUPY THE POLITICAL SPACE	
1991 Elections	295
1994 Elections	327
Dynamics of the Political Space	354
VII. THE CIVIL SOCIETY	
Civil Society and the Political Process: Problems and Perspectives	367
The Bulgarian Ethnic Model and Bulgarian Paradoxes.....	378
Generation Turning Points	393

VIII. IDEOLOGICAL VACUUM AND CULTURAL DEFICIT

The Political Culture.....	409
The Post-Totalitarian Ideological Situation.....	421
The Ideological Vacuum: Generational Criterion	434
The Political Language of Democracy and Protodemocracy	444

IX. TRANSITION OVER?

The Challenge: Eruption of the Political Center	471
The King's Gambit: Year One.....	480
The Transition is Over. Is it?.....	489
Post-Transitional Rhetorics.....	499
New Change on the Political Scale	510
Bulgaria: Whereto after the Transition?.....	517

X. BULGARIA AFTER THE TRANSITION: CLOSE-UPS

New crossroads?	523
Democratic Paradoxes or Authoritarian Lurch?.....	527
The Rebellion and the New Dilemma	533
Electoral Paradoxes and Political Logic.....	538
Lust for a Catharsis.....	543
The Deadlock of Protests and Counter-Protests.....	548
Now What?	554

XI. TAKING STOCK...

And Finally, Looking towards the Beginning: A Bridge Over the Gap of Transition	559
When Blow Falls... (No) Silence Follows	585
Bulgaria's Prolonged 20 c.	601

XII. APPENDICES

Interview with Todor Zhivkov	615
Interview with Petar Mladenov	623
Interview with Andrey Lukanov	628
Interview with Dimitar Stanishev	634
Interview with Yordan Yotov	639
Interview with Victor Sharapov.....	641
Interview with Vadim Medvedev	646
Interview with Viktor Grebennikov.....	649
Interview with Valentin Falin	652
BIBLIOGRAPHY	661
AUTHOR'S PUBLICATIONS.....	673

ПРЕДГОВОР

Преходът...

Хлъзгава тема. Едва изговорена, отключва множество противоречиви представи.

Разнородни асоциации. Сергии – първите пазарни лястовици, долетели от Турция, Китай, Русия... Уличен „чейндж“... Грандиозни митинги... Нощни бдения... Град на истината...

Натрапчиви въпроси. От „Град на истината“ стигнахме ли до „Страна на истината“? Или нощните бдения все пак ни доведоха до Храма, но самият Храм се оказа... мол, който не е за всички?...

Конфликтни оценки. Емоционално оцветени... Преходът завърши, разделението остана...

И всичко това е само извадка от „българската национална част“ на европейския процес след вододелната 1989 г.

Европа също *преходи*. Към Съюз, който обединява собствения Запад и доскоро противостоящия Изток.

Нов кръг асоциации. Ликуващият щурм на Стената... Грозният процес срещу Чаушеску... Сянката на пуча в Москва... Кръвта, пролята в Югославия...

Въпросите се увеличават. Защо бившите страни от Източния блок заприличаха на разбягващи се галактики? И как от вдъхновението на обединена Европа толкова бързо се стигна до проблеми на различните скорости, разединението и скептицизма?

На свой ред регионалното развитие се вписва в още по-мощни промени, които придават нов облик на света.

„Велика транзиция“.¹ Големият преход. Глобалната революция.

Демократичните революции родиха гражданина на нацията-държава. Глобалната революция ражда гражданин на света. Обединява Човечеството и провокира фанатична защита на собствената религиозна обособеност. Издигането на стени от граждани на нацията срещу граждани на света...

---

¹ Под това заглавие нашите балкански съседи публикуваха книгата на Ги Сорман „Le Capital, suite et fins“ (1991).

Преходът е тема многопластова.

Всяко по-високо равнище хвърля светлина върху по-ниските. А глобалното уравнение съдържа все още толкова много неизвестни...

Преходът е тема многоаспектна.

Има исторически, социологически, политологически, икономически, социалнопсихологически, идеологически, социолингвистични, документални, мемоарни и други, включително здравно-медицински, аспекти...

Преходът е тема хлъзгава.

За автори, които са и участници, и изследователи на събитията, рискът е двоен: да се поддадат на едно или друго изкушение и/или да бъдат подозирани, че не са успели да разграничат политическата пристрастност от изследователската вострастеност. При все това мнозина успяха да запазят равновесие, без да залитнат, или ако са се подхлъзнали – да се задържат в полето на науката.

Преходът е тема незавършена и благодарна.

Историческо поле на необикновени и непредвидени събития, разоравано с различни инструменти, наторявано с различни продукти... И все още продължава да предлага жътва от размисли и поуки, която може да обогати политическия разум.

Книгата, на която предстои да премине през детектора на пазара – и на непазарната читателска преценка, – се отличава с няколко особености.

Основната ѝ част може да се нарече феноменология на прехода, по-точно *феноменология на съзнанието за прехода*. Различните ракурси са подредени във времето анализи на проблемни ситуации и/или политически събития. Всеки разкрива „нещо“ от перипетиите на българското пазарно-демократично *преходане* и заедно с това документира пътя на познание на обществения процес. Изведен „пред скоба“ е историческият контекст, онзи „коефициент“ на по-високите равнища, който трябва да се има предвид при проследяването на националното развитие. Заключителната част е равносметка. Първите анализи са правени, когато Стената – символ на държавния социализъм в Източния блок, още не е съборена, но е исторически надживяна. Носят в една или друга степен импулса на отрицанието, на преодоляването, на отблъскването от Системата. В последните анализи тонът е променен. Дистанцията позволява, а перспективата изисква опитът за равносметка да се приближава до класическото *Sine ira et studio*, за да ни помогне при изграждането на новия „следпреходен чип“.

Сложността на прехода се дължи до голяма степен на многомерността на „изходната точка“ – държавния социализъм, ако използваме най-неутралното понятие. В тази книга тя е засегната само най-общо. Авторският проект обхваща четири тома. Първият, „Българите: социологически по-

гледни”, излезе през 2016 г. Вторият, „Преходът: политологически ракурс”, е в ръцете на читателя. Третият, „Революция и реформа: идеологически аспекти”, надяваме се, ще излезе през следващата година заедно с четвъртия – „Човекът във времето: персонални фрагменти”. Различни страни на прехода са анализирани в първия том – със социологически инструменти, а неговата идейна предистория е предмет на третия том. Персонализацията на протеклата история в индивидуални житейски орбити е логичният завършек.

При представянето на първия том доц. Петя Кабакчиева характеризира моя подход като „методология на парадокса, методологически парадоксизъм, който съответства на парадоксалната ни действителност”.

Парадоксът има собствена литературна стойност. Може да освежи изложението, да вдъхновява афоризми, да изостря мисълта. В случая неговото място не се определя от изискванията за четивност на текста, а от вътрешните потребности на анализа.

Диалектиката е логика на парадокса. Защото е логика на движението, промяната, процеса. В историята категоричността на отрицанието често изглежда парадоксална. Абсолютизмът е връх на феодалния строй. И негов край. Всемогъществото на краля се превръща в безсилие, пътят от Малкия Трианон до гилотината се оказва кратък... *La belle époque*, „хубавата епоха”, става увертюра към първата световна касапница. Следвоенното възстановяване прераства в „Голямата депресия”. Втората световна война, най-остро и кърваво противостоене в Европа, е последвана от най-голямото сближение на европейските страни, при това – „ос” на евроинтеграцията стават главните антагонисти. Източният блок тръгва към комунизъм. И стига до капитализъм...

Парадоксалните резултати са само врата към скрити противоположности. Втората световна война е също опит за обединение, има дори име – *Das Neues Europa*. Острото идеологическо и политическо разделение по време на Студената война е и противоречива конвергенция. А самата конвергенция ни връща към хибридно понятие, въведено от Якоб Талмон: „тоталитарна демокрация”. Изглежда „дървено желязо”. Но официалното понятие в следвоенна Източна Европа е „народна демокрация”, а пояснението е, че е „форма на диктатура на пролетариата”. В тази понятийна бъркотия лесно може да се види само „тоталитаризъм”. В такъв случай обаче принципно не може да се предвиди, че един ден „тоталитарен” режим ще обяви политика на гласност...

В точката на старта $A=A$. В следващата точка $A \neq A$. Между двете точки е процесът, преходът, в който се съдържа парадоксът: *и* $A=A$, *и* $A \neq A$. Звучи за едни интригуващо, за други – непонятно, за трети – нелепо. И все пак трябва да признаем, че великите немски диалектики, и особено

онзи, който достигна до философския Еверест – Георг Вилхелм-Фридрих Хегел, са намерили точна формула. В книгата тя е многократно проверена. Въведено е хибридно понятие *протодемокрация*. Политическата система е и не е демокрация. Икономиката е и не е пазарна. Политическата борба противопоставя политически субекти, които са и не са партии: на едната страна на барикадата застава *формираща* се, на другата – *трансформираща* се партия. Могат да се прибавят и личностни възплъщения на парадокса: комунисти, които са и не са комунисти; демократи, които са и не са демократи. Няма нищо по-лесно от това да се види само едната страна на противоречията и изглежда удобно да се използва в политическа полемика. Опростяването и едностранчивостта са неизменен спътник на конфронтацията, но и източник на политическо късогледство, което създава нови парадокси.

Пътят, изминат през последния четвърт век, промени страната, мястото ѝ в Европа и света, промени начина на живот на българите. Създаде нови перспективи. Породи и мотиви на национален песимизъм.

Емоциите на прехода се оказаха по-непреходни от самия преход. Рационалният дефицит дори се увеличи, а стремежът да се покрие зацikleя с въпроса „Кой?“

Книгата предлага размисъл. И на онези, които няма да се съгласят с автора.

***

На много хора съм задължен – и за професионалното навлизане в политологията, и за тази равностетка. Преди всичко на Минчо Семов. Изключителен човек, общественик и учен. Основоположник на българската социология на младежта, а след това и на академичната политология. Приятелството ни беше необикновено. Може точно да се датира: започна от 15 септември 1953 г. На първия учебен ден като студенти по философия се оказахме един до друг в аудиторията. С това се изчерпа ролята на случайността. Дълъг разговор за събитията през студеното лято на 1953 г. ме впечатли с компетентността и прозорливостта на моя състудент. Приятелството ни стана съществена част от моята житейска и научна биография. Години по-късно продължих пробива на Минчо Семов в социологията на младежта. А след още години застанах до него и при втория пробив – изграждането на политологическа общност и на специалност „Политикознание“ в Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

Разработих поредица от лекционни курсове в специалността, след промените вече без притеснение наречена „политология“: история на политическите идеи (трета част; обхватът условно може да се определи „от Робеспьер до Блеър“); политически идеологии; методи на политоло-

гичния анализ; политически език; революция и реформа; източноевропейския преход; българския преход. Материалите, представени в тази книга, бяха използвани в лекциите и семинарите, но самата книга се различава тематично и по съдържание от лекционните курсове, вкл. посветените на прехода. Намерих, че ще бъде по-необходим и – надявам се, по-интересен документален политически разказ за прехода на основата на актуалните оценки и анализите, правени в хода на събитията, отколкото теоретизациите post factum.

Едно изключително приятелство е документирано в книгата. Имах щастливия шанс моят учител Бернард Мунтян да бъде и мой близък приятел. Много от текстовете, преди да се превърнат в доклади или научни статии, най-напред споделях с него. Други той рецензираше вече в завършен вид. Бележките му бяха в широк диапазон – от „заядливо“ пунктуални до теоретично евристични. Възпроизвел съм някои в една от публикациите.

Особено значение за мене имаше съвместната дейност и приятелското общуване с учени като проф. Владимир Шубкин, проф. Борис Грушин и проф. Владимир Ядов от Русия, проф. Иван Селени и проф. Владимир Шляпентох от САЩ, проф. Артур Майер и проф. Валтер Фридрих от Германия, проф. Родерик Мартин и проф. Джеймс Риърдън от Великобритания, проф. Овидиу Бадина от Румъния, проф. Божидар Якшич, проф. Светозар Стоянович, проф. Драголюб Джорджевич и проф. Драган Тодорович от Сърбия, проф. Владислав Адамски и проф. Кшищоф Загурски от Полша, д-р Золтан Бекеш от Унгария, проф. Николай Червенков от Молдова.

За издаването и на този том, от самата идея до материалната подкрепа, съм задължен на моите колеги и приятели от Института по социология „Иван Хаджийски“: доц. д-р Андрей Райчев, Кънчо Стойчев, д-р Първан Симеонов, доц. д-р Борис Попиванов. „Галъп интернешънъл“ се отзова на молбата ми да включи подбрани от мене индикатори в своите редовни сондажи на общественото мнение.

За обработката на данни от множество изследвания все така неочевидно ми оказа моят брат Светослав Митев. Улеснен достъп до статистическа информация ми осигури любезно Мария Българова.

Радвам се, че с книгата се ангажира издателство „Изток-Запад“, което се утвърди със своя принос към българската култура.

На проф. Пламен Вълчев съм изключително признателен за изобразителната интерпретация на цялата поредица.

Особена благодарност дължа на доц. д-р Мария Пиргова и на доц. д.с.н. Светла Колева – за вдъхновяващата подкрепа и компетентното съдействие.

Книгата нямаше да бъде подготвена без всеотдайното съпричастие на моята съпруга Румяна Бояджиева – критичен читател, прецизен редактор и коректор, квалифициран изпълнител на предпечатната работа. Каквото и да кажа, за да ѝ благодаря – ще бъде малко. А и неточно. В известен смисъл книгата е наше съвместно дело.